

EnviNa

Foreningen af miljø, plan og naturmedarbejdere i det offentlige

Beretning fra

”Tour de Danmark” 2019:

**Vandløbsekskursion på tværs af det
midtjyske landskab, 3-4 september**

November 2019

EnviNa, Godthåbsvej 83, 8660 Skanderborg. Tlf. 30308073

Web: www.envina.dk e-mail: mail@envina.dk

Forord

For 40 år siden kom vandløbsrestaurering på dagsordenen i Danmark, da man forberedte en ny vandløbslov. Den skulle sikre, at god vandløbskvalitet kunne genskabes i vore vandløb, der var blevet mishandlet af regulering og hårdhændet vedligeholdelse.

Vi vidste, at en skånsom grødeskæring var en af vejene til gode vandløb. Men det stod klart, at det måtte suppleres med egentlig restaurering, dvs. en fysisk genopretning. Det begyndte beskedent med få, meget simple eksempler. De gav hurtigt gode resultater i de første forsøg, og så varede det ikke længe, før amterne og nogle kommuner gik langt videre, men helt i overensstemmelse med de rammer, som den nye lov gav.

I den status, som Natur- og landbrugskommissionen lavede over Danmarks natur 30 år efter loven trådte i kraft, kunne man konkludere, at den dårlige udvikling i vandløbene var vendt. Og der blev tilføjet: Det skal fortsætte.

Det er vigtigt at vi fortæller de mange gode historier fra vandløbene, hvis den gode vandløbsindsats skal fortsætte. Befolkningen skal vide, at de har fået noget for pengene. Fx er laksen godt på vej tilbage i de vestjyske vandløb, og overalt er havørrederne også på vej. Vi kan igen høre små bække klukke, se majfluerne og pragtnymferne sværme over åen, høre bekkasinerne og viberne over engene.

Som et led i at fortælle om disse historier har EnviNA taget initiativ til en række ekskursioner: Tour de Danmark, til nogle af projekterne.

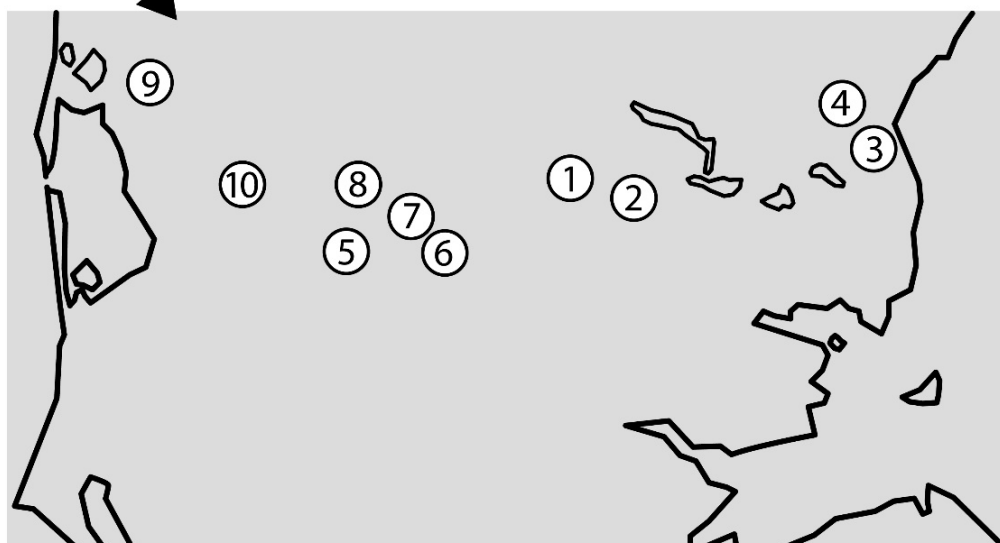
Den første blev afholdt 3-4 september 2019 i det midtjyske, med udgangspunkt fra Skarrildhus, der i mange år var samlingssted for vandløbs-pionererne.

Det er vores håb, at ekskursionerne kan fortsætte de følgende år, foreløbig med i alt fire. Et led i planerne er, at der skal skrives en beretning for de enkelte restaureringer, der måske kan danne grundlag for en bog: Indsatsen ved vandløbene er en historie, der fortjener at blive husket.

Denne første beretning er skrevet af Bent Lauge Madsen, med stor hjælp fra de personer, der præsenterede projekterne. Vi takker vores utrættelige ildsjæl, Bent Lauge Madsen, for det kæmpestore og flotte skrivearbejde om ekskursionen. Desuden stor tak til Vagn Brostrup for den grafiske tilrettelæggelse.

Per Søby Jensen og Aage Ebbesen, 13. november 2019.

Ti Vandløbsprojekter i Midtjylland

	<i>Side</i>
<i>1: Ansø</i>	8
<i>2: Klosterkær</i>	11
<i>3: Giber Å</i>	14
<i>4: Årslev Engsø</i>	16
<i>5: Karstoft å v. Skarrildhus</i>	18
<i>6: Brande Elværk</i>	20
<i>7: Skjern Å forvirringen</i>	22
<i>8: Von Å</i>	24
<i>9: Hover Å</i>	27
<i>10: Rækker Mølle</i>	29

Tour de Danmark-2019

3. september stævnedes et halvt hundrede vandløbsfolk mod Skarildhus ved Karstoft Å i Midtjylland. Her er tænkt store vandløbs-tanker gennem et kvart århundrede (s. 30). Formålet var, gennem to dage, at besøge restaureringsprojekter ved åer i det østlige og vestlige Midtjylland. Først viste Silkeborgs Aage Ebbesen, hvordan et dambrug øverst i Salten å systemet var forvandlet til et naturområde, der også kan rense okker. I tilgift så vi tilløbet Lystrup å, der kommer tæt på, hvordan en naturlig å skal se ud.

Her har Aage delt Salten Å's vande, så noget løber gennem okker-fældningsdamme, inden det, fri for okker, igen ender i åen.

Derfra gik turen videre gennem bakker og dale til Gudenåens Klostermølle. Her fortalte Horsens Kommunes Simon Marsbøll, der er kendt for den ”genfundne bro” ved Vestbirk, arbejdet med at føre Gudenåen tilbage til det løb, den havde, inden munkene for snart tusind år lavede den om. De flyttede den over i en kanal, hvor den leverede vandkraft til Klostermølle indtil for få år siden. Åen skal nu igen ende i Mossø gennem et delta, som den gjorde før munkene blandede sig. ”Vi laver ikke noget, som vi ikke kan lave om”, forklarede Simon. Nok har Kommunen en plan, men ingen har erfaringer med et sådant deltaprojekt. Det er et stort eksperiment, der må tilpasses, især i den yderste ende ved Mossø, hvor det er meningen, at åen selv skal finde sine veje.

Simon forklarer, hvordan man prøver at genskabe deltaet.

Dernæst gik turen til Giber Å lige syd for Århus: Her var det åen selv, hjulpet af et kraftigt regnvejr, der gav den opstemmede å sit gamle naturlige løb tilbage, da den brød gennem en høj dæmning. Bjarke Dehli fra Århus kommune beskrev den politiske og ingeniørmæssige proces, der realiserede dette flotte rekreative projekt tæt på byen. Det var også Bjarke, der tog os med til Årslev Engsø, som Århus Å, suppleret med Lyngbygårds Å, løber igennem. En kæmpemæssig publikumssucces, folk strømmer til for at gå ture og se fugle. Men den er en stor fiasko, hvad fiskene angår: Den store produktion af smolt fra de to åer udryddes stort set af skarver og gedder på vej gennem søen. Bjarke fortalte om planerne for også at sikre smolten ved på en eller anden måde at føre dem uden om søen.

Tiden løb, og vi måtte undvære Gudenåens faunapassage ved Hjejls havn inde i Silkeborg. Turen gik tilbage til Skarrildhus, hvor Hernings Daniel Lindvig fortalte om det store arbejde med at skabe fri passage for Skjern Å laksen forbi de spærringer, der opstod midt i 1800 tallet, da slesvigeren Clason oprettede en spindefabrik, drevet af åens strøm. Fabrikken, der senere blev papirfabrik, blev nedlagt 1920. Tilbage var slottet Clasonsborg, der efter en ildebrand blev til Skarrildhus.

Bryllupsbroen. Her bliver brudepar forevigtet, når de holder bryllup på Skarrildhus. Her er det Envina-medlemmer, der lytter til Daniel.

Næste morgen gik turen til Skjern Å i Brande, hvor Ikast-Brandes kommune Jan Sørensen fortalte om de dramatiske dage, hvor det gamle elværk ikke længere kunne modstå vandets pres. Et var, at Elværket væltede. Værre var, at vand og slam fra den frigivne sø kunne lave ulykker, når det sejlede ned ad åen.

Takket være rettidig omhu og handlekraft slap man stort set med skrækken, og åen var ikke sen til at genskabe sit gamle løb. Der er endnu ikke klarhed over, hvad der videre skal ske, men stemningen taler for, at åen får lov at løbe sit eget løb.

Hernings Charlotte Højbjerg og Orbicons Thomas Stampe Petersen forklarede om mulighederne for at løse passageproblemerne ved "Skjern Å forvirringen", hvor et gammelt, sindrigt engvandings-system stadig giver problemer, trods det omløb, der blev lavet i 1991. Selv om to dambrug forsvinder er der andre interesser end laksens velbefindende at tage hensyn til, ikke mindst kulturhistoriske.

De næste tre lokaliteter stod Ringkøbing- Skjerns Per Søby Jensen for. I øsende regnvej, fra en flot udsigt over ådalen, forklarede han os om det meget store Von Å fællesprojekt med Herning kommune: Fisk og smådyr er nu kommet tilbage i en naturligt slynget 10 km lang strækning, der før var en okkerplaget og reguleret å. Efter en fin madpakkefrokost i tørvej i et madpakkehus i nærheden fik vi præsenteret det sidste trin i den målrettede genopretning af hele Hover Å systemet: Her er åen ført tilbage til sit gamle løb fra for mindst 500 år siden. Pers præsentation endte ved en herlig

sø i Rækker mølle, som Ganer å løber igennem. Her har man kombineret en perfekt fiskepassage og en sø, hvor der er rige rekreative muligheder. Vi hørte en tilfreds repræsentant for bysamfundet begejstret supplere Pers beretning, alt mens vi spiste kage og drak kaffe i et dertil indrettet hus ved søen. Touren fik en meget flot afslutning: En guidet rundtur i Borris skydeterræn. Naturligvis så vi den fine Omme å. Men vi så og hørte også om hedepleje, urørt skov, tinksmedens tilbagekomst- og meget mere.

Forsvaret er en god naturplejer.

Per fortæller om laksens nye Hover Å.

Ti beretninger fra turen

1: Salten Å: Fra ådalsnatur til dambrug, og tilbage igen

Til gavn i fortiden. Til glæde i fremtiden

Salten Å løber rask sine 25 km gennem det midtjyske sø-højlands smukkeste, mest kuperede landskab. I den øverste ende løber åen gennem en tunnel i den gamle Bryrupbanes dæmning, der hæver sig højt over ådalen.

Åen tager et hvil i Salten Langsø, før den ender i Gudenåen. Undervejs har den gennem århundreder drevet vandmølle på vandmølle. Men som ved så mange andre af de vandrige jyske vandløb fik dambrugerne kig på den, og snart dukkede dambrugene op på række, hvor møllerne havde været. Også ved Ansø. Dambruget hentede halvdelen, ca. 250 l/s, af åens vand ind gennem dammene. Hver mandag var åen sort af mudder, der var bundfældet i dammene. Den øverste dambruger lukkede først op for stigbordet. Den næste i rækken lukkede indløbet i tide, så muddret løb uden om. Så trak han sit stigbord, og sådan fortsatte det, indtil muddret med sit indhold af næringsstoffer endte i søen. Men dammene var også renseanlæg for giftigt jern. Det kom fra myremalmen, pyrit, der er meget af på egnen: Man overvejede for 200 år siden at lave et jernværk ved Silkeborg. I dambruget blev det opløste, giftige jern iltet til okker og bundfældet i dammene. I indløbet blev der målt 0,66 mg opløst jern pr liter, mens der i udløbet blev målt 0,22.

Nu er det øverste dambrug, Ansø, lukket. Men den tabte ådalsnatur med sine enge kom ikke tilbage i en sådan grad som man kunne ønske. De firkantede fiskedamme og resterne af bygværkerne pynkede ikke, og der kom heller ikke flere ørreder og andre er fisk i åen. En af årsagerne kunne være, at det opløste jern igen forgiftede vandet. Kommunen målte fra 0,23 til 1,63 mg opløst jern pr liter.

Derfor har Silkeborg kommune, i samarbejde med lodsejerne, i 2018-19 genoprettet ådalsnaturen ved Ansø, men på en sådan måde, at den nye natur også kan omsætte det giftige jern og holde det tilbage som ugiftigt okker.

De gamle, firkantede fiskedamme med de stejle vægge er nu fyldt op med jorden fra dengang, de blev gravet. Jorden var gemt som en høj på en gammel hedeknold ved dammene. Man lod dog en lille del blive tilbage som en skrænt, isfuglen måske kan bygge rede i. Nu er den velkommen igen. Det var den ikke altid hos dam-

brugerne: Nogle af dem fangede isfuglene i musefælder på udkigspæle.

Nu er der gravet nye damme, der er alt andet end firkantede. Heri skal det giftige jern fælde ud som okker. Men der skal også være plads til ådalens planter og dyr. Derfor er brinkerne så flade, at bredderne har lavt vand, der hurtigt kan varme op i det tidlige forår. Så kan frøernes æg hurtigt blive til haletudser, og når de skal på land som små frøer, kan de uden besvær kravle op ad skrænten.

Dammene er forbundet med lavvandede kanaler, med en bund af sten og grus. Ved åens udløb under dæmningen ledes en del, ca. 90 l/s, af åens vand ind til kanalerne. Først skal vandet dog sive igennem en lille dæmning af løse sten, så fiskene ikke forvilder sig ind i dammene. På vej fra dam til dam strømmer vandet gennem kanalerne, hvor det iltes, når det bobler over de mange sten og grusbanker. Så bliver det opløste jern til okker, der bundfældes i dammene.

Nu venter Silkeborg kommune på, at dammenes plantevækst, der er vigtige for okkerfældningen, er så udviklet, at man kan måle effekten.

Det meste af åens vand sendes videre gennem det gendannede åløb, der stort set har fulgt sit naturlige løb, så ørrederne nu kan komme op i den øverste ende.

Salten Å har igen fået lov til at løbe frit gennem engen.

Der er store jagtinteresser i området, men de nydannede damme må ikke blive forurenede opdrætssteder for ænder og andre jagt-

fugle: Derfor er andeopdræt og fodring forbudt. Der må ikke laves øer i dem, og der må ikke sættes fisk ud. Naturen skal have frit spil.

I Salten Å nedstrøms Ansø og dens tilløb er der også sket betydelige forbedringer. I Salten Å systemet er der i skabt fri passage ved 12 opstemninger, åbnet 3 rørlagte vandløb, og der er udlagt ca. 600 kubikmeter grus og sten. I forbindelse med vedligeholdelsen bevares flest muligt nedfaldne træer i vandløbet, hvilket øger den fysiske variation.

Dambrugets tørre damme i det smukke Salten Ådal-landskab

Plads til isfuglen

De nye damme ved Ansø. Engang var hele området én stor sø, deraf navnet. (Dronefotos: Tonni Due Knudsen)

2: Klosterkær: Den genfundne Gudenå

Vi gør ikke noget, vi ikke kan lave om

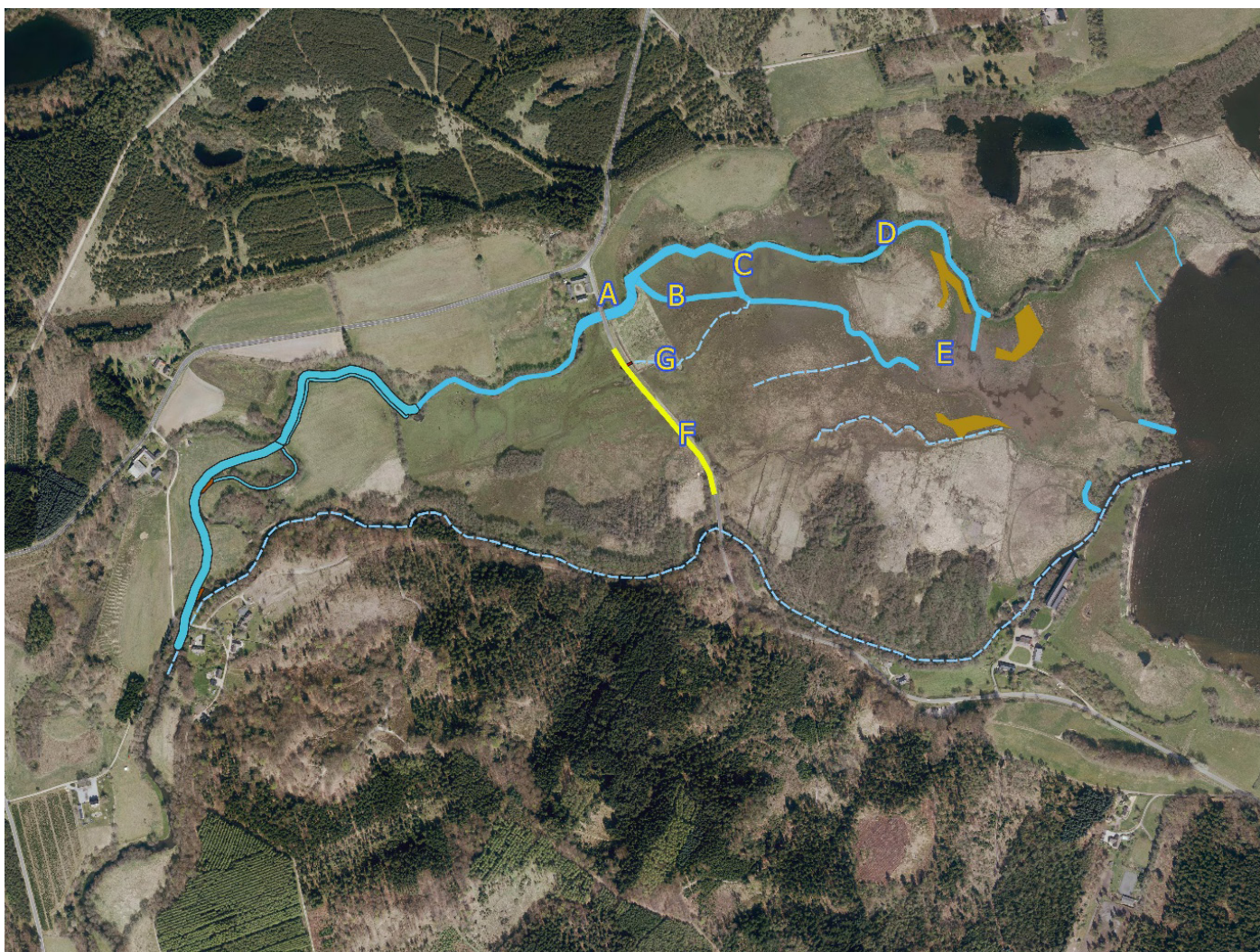
Gudenåen har ikke haft sit naturlige indløb i Mossø i næsten tusind år. Før den tid løb åen i et delta, skabt i aflejret sand. I 1100 tallet byggede munkene Voer Kloster, hvor nu Klostermølle er. For at udnytte åens kræfter i en vandmølle, tvang de Gudenåen ind i den 1300 m lange Klosterkanal, der stadig er intakt. Kun ganske lidt vand løb stadig den naturlige vej i ”Dødeå”, som Gudenåens rester blev kaldt. Efter reformationen fortsatte mølledriften, først som kornmølle, siden 1899 som papir- og papmølle. I 1975 blev møllen købt af Miljøministeriet, og den er nu et meget besøgt natur- og kulturcenter.

Anlæggene ved møllen hindrede fiskene i at vandre videre op i Gudenåen. En fisketrappe, man byggede i 1992, hjalp kun lidt.

I 2017 har staten og EU derfor finansieret et 8,7 mio kr. projekt, der skal sikre at fiskene kan komme forbi Klostermølle. Horsens kommune har opgaven at finde ud af hvordan.

Man valgte at gendanne den gamle Gudenå ved at sende det meste af Klosterkanalens vand igen gennem Dødeå fra Klosterkanalen, så åen igen kan leve op til sit navn: Gudenå. Den skal igen føre næsten al vandet ud til Mossø, den sidste halvdel gennem et delta i Klosterkæret. Den opgave er svær, for mange interesser skal forenes. Der er om sommeren stor kanotrafik. Derfor bevares Klosterkanalen med så meget vand, at kanoerne kan sejle ind til overnatningspladsen ved Klostermølle og videre ud i Mossø. Der er i området mange fredninger og historiske spor, der skal bevares. Kæret har et rigt fugleliv og en flot rigkærflora, der ikke må gro til i træer og buske. Derfor skal der være så tørt, at kreaturer kan græsse. Men der må ikke blive så tørt, at rigkærets planter forsvinder.

Projektet bliver ikke lettere af, at man ikke har erfaringer med ådeltaer. Det er et eksperiment, og man kan skifte spor undervejs. *Vi laver ikke noget, vi ikke kan lave om*, som Simon sagde.

Blå fed: Gudenåens nye løb. Stiplet, blå nederst: Klosterkanalen. Stiplet blå øverst: Gamle kanaler. Gul: Klostermøllevej med dige. Bogstaver, se teksten. © SDFE og Horsens kommune.

Vejen deler projektet i to dele: Øst og Vest: Øst-delen startede i 2018, så den er klar til at tage imod de øgede vandmængder. Ved broen (A) blev åen udvidet til 17 m bredde, men kort efter indsnævret til 13 m. Her her gravede man den første, 9 m brede delta-arm (B). Indløbet er spærret med en spunsvæg, så armen kun får vand ved høj vandføring. Et af formålene er at sikre, at ørrederne ikke ender i en blindgyde. Måske væggen fjernes igen, når bestanden er hjulpet op, og åen har fundet sine veje gennem deltaet. En ny delta-arm (C) længere nedstrøms, der også spærret af en spunsvæg, forbinder åen med den første arm. Den nu 9 m brede å går uden om rigkærrets (D) nordside, mens den første delta-arm går syd om (E). Efter rigkærrets forbindes åen og delta-armen (E). Herfra får vand og sand lov til at følge deres egen vej til udløbene i Mossø. Her aflejres sand, hvori åen selv laver sine skiftende delta-arme. Så må vi vente og se, hvordan det udvikler sig.

En af deltaets nye, lavvandede arme.

I vest-projektet skal Gudenåen have så naturligt et løb som muligt. Det begrænses af, at marker, ejendomme og fortidsminder skal beskyttes mod oversvømmelser og erosion. Åen i den første tredjedel efter Klosterkanalen graves bredere, omgivelserne hæves, men bunden hæves ikke. Heller ikke i den næste tredjedel hæves bunden, men åen får et dobbeltprofil, så oversvømmelser af engen begrænses. Dog ikke mere, end at åen omgives af delvis våde enge, især i den nederste ende. Den sidste tredjedel er udvidet en smule i starten men meget ned mod broen. Her vil der ofte være oversvømmet i vinterhalvåret.

For at sikre Klostermøllevej mod eventuelle oversvømmelser, beskyttes den af et dige (F). En gammel engvandingskanal (G) føres igennem dæmningen, så vand fra engen kan ledes til den østlige del.

3: Giber Å: Når åen tager magten - I

En å for mennesker

Den 12 km lange Giber Å syd for Århus er et typisk vandløb fra det jyske bakkeland: Slynget og stejlt med en god strøm, der kan vedligeholde en ideel bund som gydeplads for havørreder. Den rummede spændende vårfluer og andre insekter. Den havde kræfter til at drive et par møller.

I 1870 lavede man en dæmning ca. midtvejs ved Vilhelmsborg, så vandet blev stemmet op i en ny, ca. 600 m lang sø. Den skulle sikre møllerne en stabil vandforsyning. Men nu var vejen til det øvre løb spærret for de gydeklare havørreder. Man lavede godt nok i år 2000 et meget slynget omløb, der dog var så stejlt, at kun få havørreder slap igennem. Nu er omløbet lavet om til en barnevognsvenlig sti.

I takt med at Århus by bredte sig sydpå svandt vandføringen ind, og åen kunne være tørlagt om sommeren. Vandindvindingen havde sat sine tørre spor. Det rådede man bod på i 2014: Det rensede spildevand fra Viby renseanlæg blev sendt tilbage til åens øverste ende. Nu er der mindst 100 l/sek. året igennem.

5. september 2015 skete det samme som to år før i Skjern Å ved Brande (6), dog i lidt mindre målestok: Et kraftigt regnvejr fyldte så meget op i søen, at dæmningen ikke kunne modstå trykket: Der kom et 40 meter bredt hul, som vandet fossede gennem. Tilmed blev trafikken på Hovvejen over dæmningen stoppet.

Man fik straks lavet en nødløsning for at hindre, at mudder og sand, opsamlet i søen gennem mere end 100 år, ikke strømmede ud i åen. Stemmeværket blev åbnet, så vandet stille og roligt kunne løbe igennem uden at tage for meget sand og mudder med. I løbet af et par dage var vandstanden faldet ca. en meter, og trykket på resterne af dæmningen faldt.

Århus kommune havde nu flere muligheder for at reagere på ulykken: Reparere skaden, eller gendanne åen til sin gamle, naturlige form, eller noget helt tredje. Efter 60 høringssvar var der et færdigt forslag om at gendanne, så vidt muligt den oprindelige form, suppleret med en række tiltag, der ville tilgodese den rekreative udnyttelse af åen og dens omgivelser. Det forslag blev godkendt af byrådet. 9. november 2016.

Den 22. juni 2017 kunne arbejdet gå i gang. Allerførst skulle søen tømmes helt for vand, så den nye å kunne danne sit gamle, slyngede løb på bunden. Udløbet blev gradvist sænket, og i løbet af få dage

var søen tørlagt. Forinden havde man lavet to sandfang, der kunne holde på sandet, der skyllede ud. De fine mudder- og lerpartikler strømmede videre med vandet og endte i Århusbugten.

Næste trin var at anbringe et højt og bredt tunnelrør over åen hvor dæmningen var. Så kunne Hovvejen repareres så den blev farbar. Den åbne tunnel har en spændvidde på 10 meter, så der er plads til både å og gangsti.

Over en 1200 meter lang strækning opstrøms dæmningen er der nu genskabt nyt naturligt slynget vandløb gennem ådalen, der før har været præget af opstemningen, ikke kun søen, men også et opstrøms tilgroet moseområde.

I så høj grad som muligt vil man lade åen finde sin form. Men som ved de fleste restaureringsprojekter må man erosionssikre visse strækninger af hensyn til omgivelserne. Og i den østlige ende af moseområdet nærmest søen er terrænet tilpasset, så det fremtidige vandløb ikke bliver for dybt nedskåret, men holder sig tærrænnært som den øvrige del.

Nu er der plads til å, cyklister og fodgængere gennem dæmningen.

Et sådant stemmeværk holdt vandet tilbage. Her et nyt, uden vand, så man kan lære om fortiden.

4: Årslev Engsø

Den enes brød, den andens død

Hvor Lyngbygårds Å slutter sig til Århus Å ved Årslev blev der i 2003 skabt en sø, Årslev Engsø, som åernes vand nu ledes igennem på vejen ud mod Århusbugten. En gang var åen omgivet af våde enge, indtil den i 1960'erne blev reguleret, og engene forvandlet til dyrkede marker. Der gik dog ikke mange årtier, før jorden havde sat sig så meget, at man måtte opgive at dyrke dem.

Nu så man sig om efter nye muligheder i de våde enge: Her kunne man skabe en sø, der kunne opfylde to gode formål. Der kunne blive et rigt område til rekreative sysler, levesteder for et rigt fugleliv, ja selv oddere. Og så kunne man skåne Århusbugten for udvasket kvælstof fra landbrugets marker i åernes opland: Søen og dens våde omgivelser kunne uskadeliggøre 380 kg nitratkvælstof pr ha pr år. Så kunne man nedsætte risikoen for iltsvind i Kattegat. Dette projekt blev realiseret i 2003. Det blev et tilløbsstykke: 1500 århusianere så til, mens rådmanden som maskinfører i gravemaskinen åbnede for vandet, der snart fyldte søen.

Søen blev en succes som udflugtsmål. Ikke mindst fuglelivet tiltrak mange.

Men den blev en katastrofe for det fiskeliv, man var ved at opbygge i de 100 km fine vandløbsstrækninger, som ligger opstrøms Engsøen. Man havde allerede gjort en stor indsats med at forbedre de to åers vandløbskvalitet og passageforhold. Blandt andet havde man nedlagt alle dambrugs- og mølleopstemninger og herved skabt passage ved 9 større spærringer i de to åer. Nye gydebanker kom også til. Alene ved de to seneste i Lyngbygårds Å brugte man 120 tons grus, og hertil 20 tons sten, som kunne give ørrederne, store om små, ly for strømmen. Banker af vandstjerne, den ”levende” sten, som åmændene kalder den, blev plantet ud sammen med vandranunkel. Havørrederne fandt fint vej op til de nye gydebanker hvert efterår. Men da de nye havørreder, smolten, efter et par år i ferskvandet, søgte til havs, gik det galt: 72 % fra Århus Å, og 51 % fra Lyngbygårds Å, endte i søens fugle og gedder. Indsatsen i åerne var stort set forgæves. I februar 2019 bad byrådet Teknik og Miljø om at finde løsninger, der kan bane en sikker rute for de små havørreders vej ud mod havet.

Der arbejdes derfor nu på en løsning, hvor åernes vand og de vandrede fisk føres uden om Engsøen. Søen skal dog bevares som rekreativt udflugtssted, fuglelokalitet og stadig med potentiale til at omsætte kvælstof inden det havner i Aarhus Bugten. Om alt går vel, vil å-systemet indenfor få år igen blive fyldt med ørreder i alle størrelser. På strygene kan de her gøre vandstæren, isfuglen, bjergvipstjerten og de mange sjældne vandløbsinsekter selskab, så åens mangfoldighed igen kan udfolde sig.

Vuggestuen for de små havørreder er klar i Århus Å. Nu mangler de bare en sikker rute til havet. (Fotos: Bjarke Ibsen Dehli).

5: Karstoft Å: Skjern-laksens refugie

Til gavn i fortiden. Til glæde nu

Karstoft Å et af Skjern Åens store tilløb. Engang fødestue for den ægte vestjyske stamme af Atlanterhavslaksen. Den var noget for sig selv, tilpasset de barske forhold i de store vestjyske åer. Den tiltrak fiskere fra nær og fjern. Købmanden i Borris havde lukket tre store helligdage: Jul, påske og starten på laksefiskeriet. Laksen havde stor økonomisk betydning: År 1900 blev der iflg. indberetning til myndighederne landet ca. 600 alene fra Ringkøbing fjord. Hertil kommer, hvad der gik uden om myndighederne. En landmand ved åen fangede med sin fiskestang så mange et år, at han kunne bygge en ny stald for pengene. En anden fik nye tænder for bare én stor laks, han sendte med banen til Hovedstaden.

Men det fik ende: I 1900-tallet er laksens historie een stor nedgang til næsten nul de næste 50-60 år. Skjernå-laksen, der havde levet i åen siden istiden, var væk. Uddød, måske. Åen var forandret. Laksen havde ikke noget at komme efter.

Det havde været på vej længe: I 1800 tallet endte smolten som gødning på markerne: De forvildede sig ind i engvandingskanalerne. I 1840 blev laksen i Karstoft å udelukket fra åens øverste 88 kilometer: Da spærrede et stort stemmeværk åen ved den slesvigske erhvervsmand Nic Clasons nye domicil, Clasonsborg, nu Skarrildhus. Åens strøm skulle levere energi til spindemaskinerne i hans store nye tekstilfabrik.

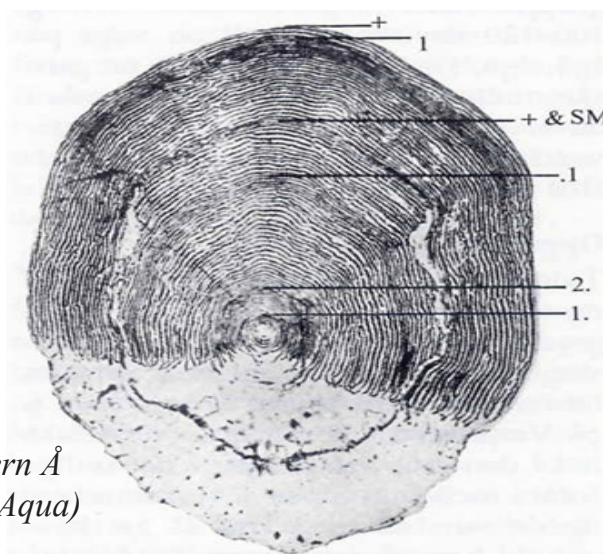
Fabrikken er lukket for længst, men stemmeværket var bevaret som et kulturminde. Skarrildhus er blevet et hotel og kursuscenter.

I starten af 1980-erne undersøgte biologen Nils Wegner og kolleger åen, og en mørk efterårsaften fangede de en stor hanlaks. Inden de satte den ud igen, havde de pillet nogle skæl af den.

Nils Wegner, flankeret af Einar Pedersen, med den ægte hanlaks fra Karstoft Å. (Foto: Søren Larsen)

Det havde fiskebiologen C. V. Otterstrøm (1881-1962) også gjort næsten et århundrede før: De skæl har årringe, så man kan vurdere laksens alder. Otterstrøms efterfølgere havde omhyggeligt gemt de gamle skæl, og så var der kun tilbage at lave en nymodens DNA-analyse af de to skæl: Wegners laks var en ægte efterkommer af den ægte Skjernå-laksestamme.

*Lakeskæl fra Skjern Å
1913. (Foto: DTUAqua)*

Siden er der lavet et stort avlsarbejde på den ægte, vilde, Atlanterhavslaks på Centeret for vildlaks i Skjern. Målet, man er godt på vej til at nå, er at laksen igen skal bruge de vestjyske åer som gydeplads,

Så var der kun tilbage at give laksen sin rigtige Karstoft Å tilbage, herunder åbne for spærringen ved Skarrildhus. Et lille skridt blev taget i midt halvfemserne, hvor der blev lavet et lille omløb, der nu ikke var til meget nytte. Men december 2018 var den gamle å fra før 1840 genåbnet i sit originale, slyngede løb. Det midlertidige omløb er fjernet. Åen er forlagt med hele sin vandføring uden om den gamle spærring ved Tårnhuset og Møllekulen, og stuvningseffekten fra den gamle spærring er helt fjernet. Åens frie løb er dermed givet tilbage til naturen, og det gode fald på vandløbet er atter tilstede og har virkning små to kilometer op i vandløbet. I forbindelser med projektet er der lagt nye gydebanker ud i området omkring Skarrildhus, hvor vandløbet er blevet flyttet tilbage til sit oprindelige forløb. Samtidigt kan man se at gruset dukker op på vandløbsbunden flere steder i den gamle opstuvningszone, og over 100 år gamle gydebanker ser igen dagens lys, i takt med at vandets energi er kommet tilbage til åen. Genopretningen er sket i respekt for de gamle kulturminder, og det kulturmiljø der eksisterer i området. Møllekulen, bygninger og rester af oprindelig murværk fra ældre bygninger, oprindelige gamle broer mv. er blevet bevaret, og historie er medtaget i den kommende formidling af projektet, som vil indgå i området. Området som rekreativt har stor værdi for gæsterne på stedet, derfor er stisystemerne og mulighederne for at opleve intakte, og nu med mulighed for opleve den levende å helt tæt på.

6: Brande elværk:

Når åen tager magten - II

Krise, og nye muligheder

I over et århundrede har Brande elværk leveret ”grøn” strøm til byen, produceret af Skjernåens strømmende vand. Yderligere fik byen en 1,5 kilometer lang sø, Elværkssøen, hvor åen før strømme rask forbi. Her kunne man bade. Her blev holdt festlige svømmestævner, som satte Brande på Danmarkskortet.

Men tabt gik en af de bedste gydepladser for den berømte Skjernå-laks. Strækningen var stejl, så strømmen kunne holde sten- og grusbunden fri for sand og mudder.

Det holdt til om eftermiddagen 7. november 2013, kort efter elværkets 100 års fødselsdag: Da brød den stærke å igennem dæmningen, og elværket hældede slemt til siden.

Nu kom muligheden for at gendanne en meget værdifuld del af Skjernåen uden at Ikast-Brande kommune skulle i gang med gravemaskinerne. Det har åen selv klaret på flotteste vis. Men kommunen fik nok at se til for at begrænse og forebygge ulykkens følger, der var ret så voldsomme.

Mudder, med hvad det måtte indeholde, samlet på søens bund gennem de mange år, var nu på vej ned ad åen. Kommunens vandløbsfolk handlede hurtigt, så kunne de spørge om lov højere oppe i systemet bagefter. Døde fisk dukkede op på de næste ti kilometer: Det tydede på, ikke uventet, at mudderstrømmen brugte ilten. Det blev bekræftet, da man 8. november sejlede ned ad åen med en iltmåler i kølvandet: Hvor der som regel er 90% iltmætning, var man nu nede på en tredjedel, alt for lidt til at laks og ørreder kan overleve.

Det handlede i første omgang om at få reduceret slammets flugt fra søen. Heldigvis var hjælpen nær: Et arbejdssjak, der var i gang med at bygge motorvej i nærheden, kom til hjælp med deres maskiner: I løbet af næste dag havde de bygget en stendæmning over bruddet, der bremsede vand og mudder. Det kunne mærkes på iltindholdet i åen nedstrøms. 4 dage efter bruddet var mætningen steget til 60%, pænt over tålegrænsen for laksen.

Men løsningen var kun midlertidig. Vandet skabte snart render i dæmningen, og elværket hældede mere og mere.

Næste skridt fra kommunen var at grave et omløb nord for elværket, og det skete midt i december. Stenene fra den midlertidige dæmning blev brugt til at stabilisere omløbets bredder. Planen var, at søen skulle tømmes for vand i et roligt tempo i løbet af ca. otte uger.

Nu er elværkssøen væk og en ny, naturlig Skjern Å løber hvor søen var. Den er skabt uden gravemaskiner, formet af åens egne kræfter. Hvad åens videre skæbne bliver, er ikke afgjort. Men den nuværende mellemløsning har sikret, at fiskene kan svømme uhindret op til gydepladserne, og at kanoerne kan sejle uhindret nedad.

Tilbage er MES-søen ved en opstemning ovenfor den tidligere Elværkssø. Her er lavet et omløb, men der arbejdes på en bedre løsning, så laksene kan nå de øverste gydepladser.

Det skæve elværk: 7. november 2013 gav Brande elværk efter for åens strøm. Lyset gik ud. (Foto: Jan Sørensen)

Den genfødte Skjern Å et år efter: Før lavede strømmen el. Nu laver den vandløb, igen. Perfekte vandløb. (Foto: Jan Sørensen)

7: Skjern Å forvirringen: En gordisk knude

Eng er agers moder

En å løber sjældent lige ud, når den selv må bestemme. Den svinger i en bane, der økonomiserer med energitabet på vej mod havet. Nogle gange laver den flettede løb, men meget sjældent slår den knuder på sig selv.

Det gør Skjern Å og Rind Å ved Arnborg i en sådan grad, at stedet kaldes Skjern Å forvirringen. Det er menneskets værk, udtænkt af Dalgas.

Hedeselskabet forbindes som regel med, at de har udtørret landet. Men deres store bedrifter i 1800 tallet var det modsatte: At vande engene langs åerne i de jyske hedelandskaber. Åerne blev stemmet op, og vandet ledt gennem et netværk af kanaler og render over engene. Nogle steder blev vandet løftet op af vandhjul. Det gav en rig høhøst, der var det gamle hedelandbrugs råstof: Det var husdyrenes vinterfoder, og gødningen blev om foråret spredt på de nys opdyrkede hedemarkers. Deraf udtrykket: Eng er agers moder.

Gødningens næringsstofferne stammede fra vandet, og ikke mindst fra de mange fisk, der forvildede sig ind i kanalerne. Fiskerne forsøgte forgæves at få landmændene til at afspærre indløbene med et gitter.

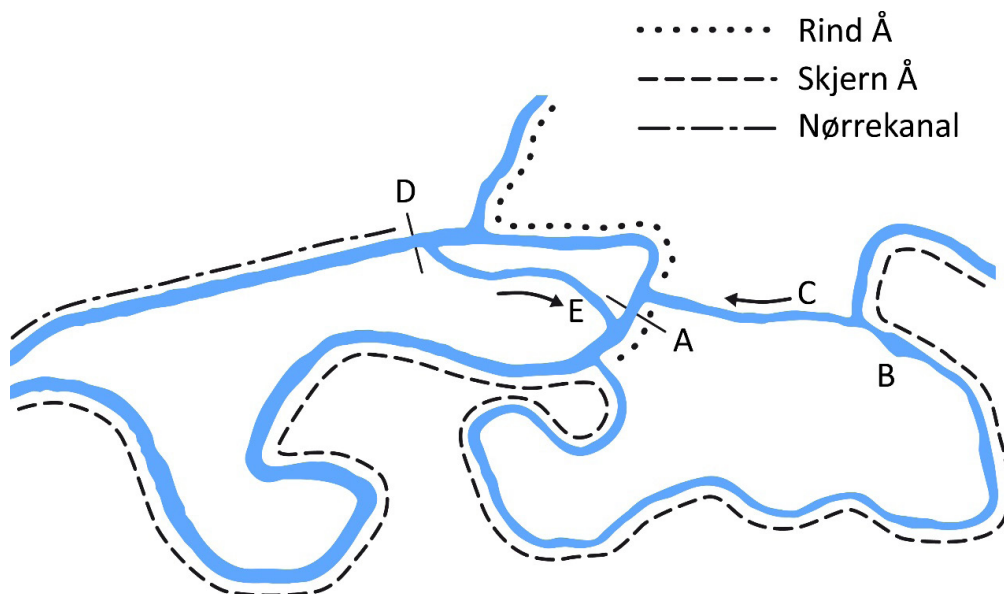
Det største engvandingsanlæg er Skjern Å Nørrekanal, også kaldet Dalgaskanalen. Den starter hvor Skjern Å og Rind Å løber sammen. Den godt 20 km lange Nørrekanal er med skovl og trillebør gravet ud langs Skjern Å, men højere oppe i terrænet, så den hele vejen har et mindre fald end åen. Herfra blev vandet sendt ud over engene langs åen gennem et utal af sluser og små render, alt strengt styret. Disse anlæg er for længst væk, men sporene er der endnu mange steder.

Nørrekanalen er stadig i brug. Dels forsyner den to dambrug, der dog forsvinder nu. Dels pumpes vand herfra ud over højere liggende marker.

Vandet kan komme fra både Rind Å og Skjern Å: I Rind Å bliver vandet stuvet op af et stemmeværk fra 1. maj til nytår, og noget af det ledes ind i Nørrekanalen. Det suppleres med vand fra Skjern Å, der er delvis stemmet op af et højt stryg af vandet ledes videre gennem åen, men en del kan sendes gennem en bikanal til Nørrekanalen.

Hele anlægget er en prop og en fælde for de fisk, der vandrer op

og ned gennem de to åer. 1990 lavede Ringkøbing amt et omløb, der kan redde flertallet af Rind Å smolten, når den i maj måned søger mod havet. Omløbet går fra Nørrekanalen til nedstrøms stemmeværket, og Nørrekanalen er hele maj måned spærret med et 10 millimeter gitterværk, så smolten holdes ude.

Forvirringen: A: Stemmeværk i Rind Å. B: Stryg. C: Bikanal. D: Rist ved Nørrekanal. E: Omløb.

Nu, hvor de to dambrug forsvinder, er der ikke brug for så meget vand i Nørrekanalen. Derfor vil Herning kommune undersøge mulighederne for at lette fiskenes passage yderligere. Men indsatsen begrænses stadig, dels af hensyn til markvandingen, dels af hensyn til de kulturhistoriske interesser: Engvandingen er en væsentlig del af egnens historie.

Der er foreløbig præsenteret to muligheder, udarbejdet af Orbicon. Fælles for dem er, at der kun skal tages vand ind til Nørrekanalen fra en af åerne, men det er endnu uafklaret, om det giver tilstrækkelig vand.

Skal Rind Å levere vandet, åbnes stemmeværket permanent, men bevares som et kulturminde. Indløbet flyttes lidt opad, hvor en tærskel stuver vandet op, så en tilstrækkelig mængde kan løbe gennem et rør til Nørrekanalen. Et gitterværk holder fiskene ude fra blindgyden. Resten af vandet følger så et nyt stryg ned igennem det åbne stemmeværk og videre ud i Skjern Å.

Skal Skjern Å levere vandet, får Rind Å frit løb med al sit vand til Skjern Å. Det opstuvende vand ved Skjern Å tærsklen sendes gennem et stykke af bi-kanalen, inden det føres gennem et rør under Rind Å. Derfra sendes det gennem det omløbsstryget og ind i Nørrekanalen.

*Stemmeværket i Rind Å. Bikanalen fra Skjern Å kan anes øverst til højre
(Foto: Charlotte Sønderby Højbjerg)*

7: Von Å: Vandløbsforbedringer nytter. Meget endda

Fra reguleret okkerå til slynget lakseå

Von Å, der udspringer nær Herning, er tilløb til Vorgod å, en af Skjernå-systemets større bifloder. Åen, der engang slyngede sig gennem det vestjyske bakkeø-landskab, blev udrettet og uddybet, og enge blev drænet. Det gav dyrkbar jord, hvor der før var våde enge. Men drænvandet forurenede åen med okker. Skjernå-laksen, der engang søgte op åen, forsvandt: Dens gydepladser var væk.

Det er fortid nu. Herning og Ringkøbing/Skjern kommuner kunne i juni 2013 afslutte deres hidtil største genopretningsprojekt: At give Von Å sin svundne natur tilbage over en ca. 10 km lang

strækning fra Kibæk til Trolldhede. Et projekt, der startede i 2010 med et stort omløbsstryg ved dambruget nederst i åen. Nu var vejen åbnet for laksen og havørreden. Men endnu manglede man at genoprette åen, så den var et besøg værd for gydefiskene. Det projekt startede i 2012, i godt samarbejde med lodsejerne. Engene langs åen havde mistet deres dyrkningsværdi, i stedet kunne lodsejerne få glæde en herlighedsværdien, der også kunne kapitaliseres i form af jagt og fiskeri.

32 lodsejere tog positivt imod projektet, en enkelt ville ikke være med, men det gjorde nu ikke den store forskel.

Åen har fået sine gamle slyngninger tilbage. Det gjorde åen længere, fra ca. 8 km til ca. 10 km. Syv styrt blev fjernet, og det gav åen et ekstra fald tilbage på ca. 2 meter. Overalt var åen gravet dybt med for at dræne de omliggende enge. Nu blev bunden hævet med ca. 2900 kubikmeter sten og grus, hvor fiskene kan lave gydepladsen, og smådyrene kan få gode levesteder.

Igennem engen Von Å igen sig slynger. (Foto: Per Søby Jensen.)

Men det må ikke glemmes at det egentlige formål med projektet ikke så meget handlede om fisk og smådyr: Det er et vådområde-projekt, der skal skåne Ringkøbing fjord for nitrat. 134 kg N/ha/år, bliver nu elimineret i det ca. 75 ha store projektområde, som nu er blevet mere vådt.

Yderligere bindes giftigt opløst jern i de våde enge, og det, der slipper fri, bundfældes som okker i fire nye okkersøer ved udløbet af grøfter og dræn. Søerne har vist sig at kunne fjerne op til 90% af den giftige opløste jern, der tilføres. Før var vandet i både tilløbende bække og hovedløbet tydeligt farvet af det røde okker, især

i vinterperioden. Nu er vandet klart. Yderligere har man stoppet med at skære grøde. Det sparer penge, og det gavner vandløbskvaliteten.

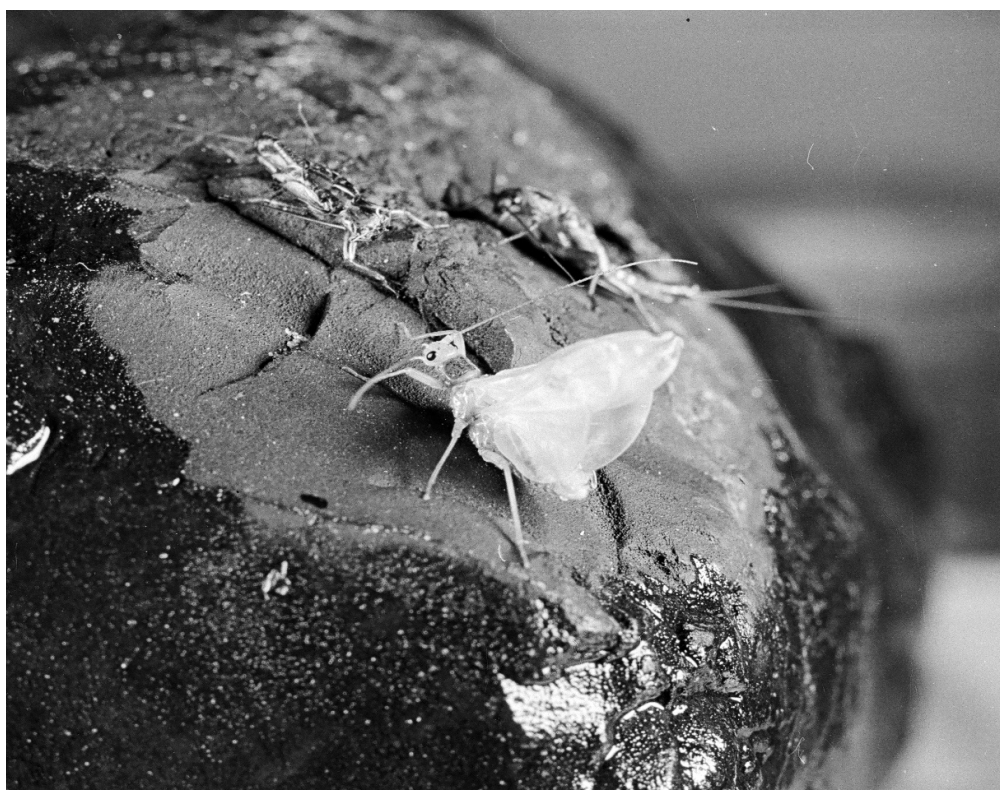
Projektet har kostet ca. 2.8 millioner kr., heraf udgør EU-midler ca. 2.4 millioner. Det resterende beløb er delt mellem Herning og Ringkøbing-Skjern kommuner.

Hvad kvælstof og okker angår, så har projektet levet op til forventningerne. Og det har fisk og smådyr også: Det er flot dokumenteret i en artikel i tidsskriftet Vand&Jord nr 3, 2019.

I december 2018 talte Dansk Center for Vildlaks 20 gydeklare laks og 41 havørreder på vej op gennem åen, og der blev set et større antal gydegravninger i den nye bund. Der er en pæn bestand af små ørreder, der er født i åen. Det ved vi fordi udsætninger stoppede i 2012. Man behøver ikke mere at sætte nye ud, bestanden er selvreproducerende, helt i overensstemmelse med målsætningerne. Også andre fisk har fået det bedre, fx den finnestribede ferskvandsulk.

Overalt er der den højeste DVFI-faunaklasse, og endnu flere arter kommer til. I 2011 var der 63 arter. 2018 var der 91, heraf flere sjældne og rødlistede. Hvordan de finder vej ved vi ikke. Dog ved vi, at den sidst tilkomne, den store slørvinge, Perlodes, kan være blind passagerer. Den er kendt for at hæfte sig på lystfiskere, åmænd og formodentlig fjerede og pelsklædte gæster ved åen. Flyve langt kan den ikke, kun få meters svæveflugt fra en høj pæl.

Den sjældne, store slørvinge, Perlodes, har igen fundet Von Å: Skjult af martsnattens mørke er larven kravlet op fra vandet og forvandler sig her til det voksne insekt.

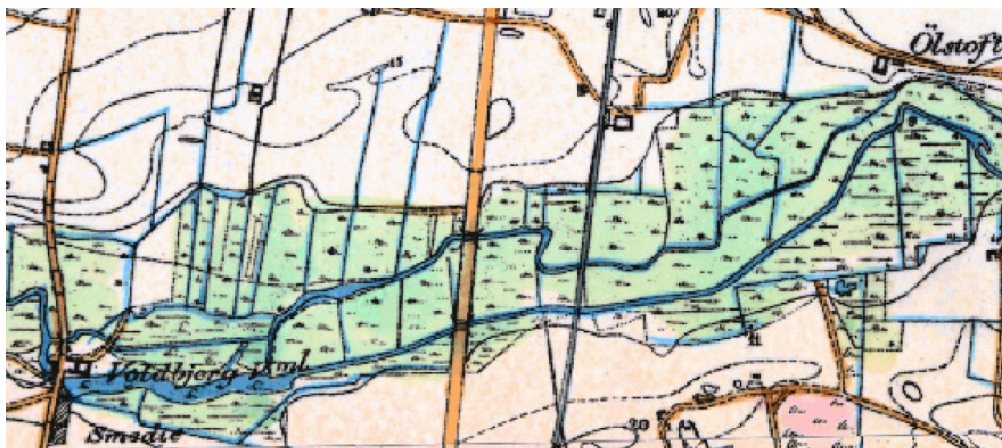
9: Hover Å: Et 30 år langt sejt træk

Gendannet å efter et halvt årtusinde

Hover å er en vandrig vestjysk å, der løber i en smuk ådal igennem Skovbjerg bakkeø fra den forrige istid. Åen udmunder i Stadil fjord, hvorfra der er forbindelse til Ringkøbing fjord gennem den brede Von Å (ikke den samme Von Å, som løber til Vorgod Å, side 24). Fra naturens hånd er åen den ideelle gydeplads for de store laks og havørreder, der kan finde den kringlede vej fra Hvide sande-slusen og op i åen.

Men åen har også været attraktiv for møller, og senere for dambrug, der spærrer for fiskenes opgang til gydepladserne. Gennem mere end 25 år har Ringkøbing amt, og nu Ringkøbing-Skjern kommune, arbejdet målrettet for at få laksen, og i det hele taget åens fine natur, tilbage. Der er lavet omløbsstryg forbi dambrugene. Der er lavet okkerrenseanlæg i tilløbene. Der er lavet nye gydebanks. Mens der for 20 år siden blev fundet 2-3 strejfende laks, blev der for 10 år siden fundet ca. 80 gydelaks på vej i åen. Men der er plads til mange flere, måske 5-700 opgangsfisk.

For at nå det mål tog kommunen i 2016 fat på en af de sidste hindringer: En ca. 2 km strækning i den nederste del af åen ved Hee. Her er et stort dambrug, hvor der før var en mølle.

Udsnit af generalstabskort 1871 med den grønne, våde eng og de to åløb. ©Kort og Matrikelstyrelsen

Møllen og forandringen af åen har gamle aner, mindst fra 1487: For at øge faldet gravede man en ny, ca. 2 km lang, lige kanal i dalens sydside, som har heddet Hover Å siden. Den endte tidligere i en lang møllesø, hvorfra vandet drev møllen gennem mange hundrede år. 1961 kom der et dambrug, hvor møllen var. I 1994 blev der lavet et omløbsstryg forbi dambruget, og det blev afløst af et større og bedre i 2007. Nu pumper dambruget vand ind fra åen, og der er fri passage for laksen op til de øvre dele af Hover å systemet.

Da man flyttede åen for århundreder siden, bevarede man den oprindelige å, kaldet Gammel Mølleå. Ikke meget vand strømmede igennem, og med tiden blev den udrettet og uddybet for at holde marker og enge tørre. Med tiden blev engene alligevel våde, og efterhånden stoppede landbrugsdriften. For at kunne få artsrige, lysåbne eng- og moseområder ved åen er det vigtigt, at de ikke bliver for våde til at de kan græsses. Ellers vil de gro til i buske og træer.

Med det nye projekt er Hover Å nu ført tilbage til sit gamle løb, Gammel Mølleå. Den er udvidet, bunden er hævet med grus og sten, og den er genslynget. Længden er nu 2100 m, hvor den før var 1700 m. Det sydlige løb er nu fyldt op med jord fra den genskabte, oprindelige Hover Å.

I projektet har man ikke kun taget hensyn til laksen og andre vandrefisk. Under broerne er der passage til odderen, så den ikke risikerer at blive kørt over, hvis den passerer vejen eller banen. Også vandinsekter har taget pænt imod den genskabte å.

Der er lagt stor vægt på også at sikre de rekreative interesser, fx udflugter til lands og til vands, ved den nye å. Ved starten, Ølstrup, er der således indrettet både hytte, shelters og bålplads.

Så, i 2017, blev hele Hover Å åbnet for laksen. (Foto: Per Søby Jensen)

10: Rækker Møllesø: Fiskene ledes uden om

En sø til fornøjelse, og en å til fisk

I få vandløb har Ringkøbing Skjern kommune, Naturens Rige, gennemført så mange genopretningsprojekter som i Ganer å systemet, der udmunder i Ringkøbing Fjord-systemet. Det største: Fiskepassagen ved Rækker Mølle, blev afsluttet i 2015. Prisen, ca. 2.5 mio kr. er betalt af med EU-midler, statens egne tilskudsmidler og vandplanmidler. Et ca. 1,5 meter højt stemmeværk stuvede åens vand op i den ca. 1 ha store Rækker Møllesø. Det havde spærret adgangen til de opstrøms strækninger i mange år. En fisketrappe ved styrtet gjorde hverken fra eller til. Det nye projekt har åbnet adgangen for fisk og smådyr til over 10 km vandløb opstrøms, og det har skabt et nyt vandløb i byen. Projektet var kompliceret, for Møllesøen skulle ikke blot bevares. Nej, den skulle også forbedres, for den var et vigtigt samlingspunkt i byen: Her kunne man sejle, bade og fange skaller, gedder og aborrer.

Fiskepassagen er en ny, 200 meter lang Ganer Å uden om søen. Den er afgrænset mod søen af en spunsvæg, der hurtig blev skjult af plantevæksten. Åen er ikke kun en kanal, den er en rigtig å med moderat fald. Der er stryg og høller. Ørrederne kan finde strømlæ bag store sten. Her er gode levesteder for fisk og smådyr. Øverst er den afgrænset mod søen af en jordvold. Kommer de små ørreder, smolten, på vej ud mod havet, ind i søen, kan de ende i en blindgyde, hvor de er et nemt bytte for gedder og skarver. Men da søen skal have en frisk vandforsyning, ledes 1-5 % af åens vand ind gennem et rør, der er afgitret med 6 millimeter vide masker.

Ganer Å omløbet er lagt uden om Møllesøen, adskilt fra den med en spunsvæg. (Foto: Per Søby Jensen)

De lokale beboere har taget initiativ til at lave en stor pavillon, bade og bådebroer. Desuden er søen delt op, så sejlere og svømmere ikke kommer i karambolage med lystfiskerne.

Plads til mange fornøjelser. (Foto: Per Søby Jensen)

Efterskrift

Det startede ved Skarrildhus

Gamle åmænd m/k dør. Men de overgiver sig aldrig

Det var en spændende tid, da vi skulle føre den nye vandløbslov ud i virkelighedens verden. At den skulle give så imponerende resultater som det, vi så på Tour de Danmarks to dage, turde vi ikke drømme om den gang. Men optimistiske var vi. Dristige, mente nogen.

Al respekt for Bohr og Einstein, der, uden sammenligning i øvrigt, også var dristige. Det fik de Nobelpriser for. Men Newton er nok mere relevant, når det handler om kræfter i vandløb. De to første holdt møder sammen med gode kolleger fra hele verden, hvor tanker og ideer frit løb. De møder blev finansieret af kemikaliefirmaet Solway, datidens svar på Carlsberg- og Veluxfondene, og de gik over i historien. Det var her de to hovedpersoner skændtes

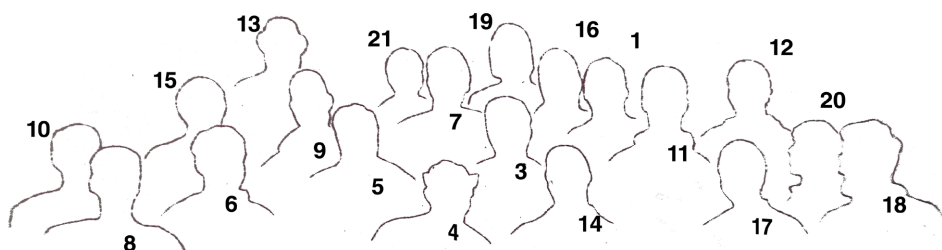
så højlydt om kvanteteorien, at det gav genlyd i universet: Sådan blev Big Bang-teorien født, siges det. Men det behøver jo ikke at være sandt.

Derimod er det sandt, at Albert Einsteins søn, Hans Albert Einstein (1919-1973) gik vandløbsvejen. Trods faderens råd: Hold dig fra vandløb, sønnike. Thi matematikken er for vanskelig. Han blev professor i Californien, med speciale i sediment-transport.

Hvad var mere nærliggende, end at vi vandløbsfolk holdt vores egne Solway-møder. Det gjorde vi på Skarrildhus. Nok var det mere jordnære sager, vi diskuterede. Men vi skændtes ikke. Første gang vi mødtes var i 1995. Det er forevigt i et nummer af Miljønyt, Skarrildmøde 95, med mødets indlæg. Et af dem var om Skjernå-forvirringen, som vi besøgte.

Her er de unge deltagere fra hint mindeværdige møde.

1: Peter Simonsen, 2: Poul Nørgaard, 3: Stig Per Andersen, 4: Bent Lauge Madsen, 5: Torben Moth Iversen, 6: Hans Ole Hansen, 7: Mogens Bjørn Nielsen, 8: Verner Hastrup Pedersen, 9: Claes Levin Pedersen, 10: Kaj Kristensen, 11: Per Søby Jensen, 12: Rolf Christiansen, 13: Tony Bygballe, 14: Ove Kann, 15: Bodil Deen Pedersen, 16: Per Brandt, 17: Poul Debois, 18: Hans Heidemann Lassen, 19: Berit Mogensen, 20: Karen Rom, 21: Lilian van der Biljl.

Nobelprisen fik vi ikke. Men vi fik sat gang i rejsen til gode vandløb. Og det tog kører stadig.

Vel mødt til Tour de Danmark 2021, der går til det Nordjyske. Det var her det hele startede.

Frivillige gør en stor indsats i vandløbene. Her er "Vandstjerne" i gang i Lyngbygårds Å. (Foto: Bjarke Ibsen Dehli)

